

54427

397

**ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE**

15-17

ACTA HISTORICA

TOMUS XV.

165. 17

**HUNGARIA
SZEGED
1964**

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA HISTORICA
TOMUS XV.

SZEGED
1964

Studia
MEDIAEVALIA HISTORIAE UNIVERSALIS
5.

Redigit
TIBOR WITTMAN

KÖZÉPKORI EGYETEMES TÖRTÉNETI TANULMÁNYOK
5.

Szerkeszti
WITTMAN TIBOR

T. Wittman:

ESPAÑA EN LA „MONARQUÍA ESPAÑOLA” DE CAMPANELLA

Recientemente Emilio Garrigues ha puesto de relieve que la ideología relativa a la España no había correspondido a las aspiraciones políticas del imperio de Felipe II.¹ La „Monarquía Española” de Campanella no ha recibido todavía su apreciación histórica, era y es siempre interpretada según los puntos de vista de los investigadores quienes se interesan por las ideas del gran filósofo. Hace falta un análisis bajo el aspecto del desarrollo histórico de España el cual se hallaba en un fase crítico, cuando Campanella redactaba su obra. Nuestras consideraciones modestas no pretenden sino presentar algunas correlaciones históricas.

Sobre el hombre de las contradicciones escribe Fr. Meinecke „So ist er eines der psychologischen Rätsel der neueren Geistesgeschichte, das bisher noch nicht im vollen Umfange gelöst worden ist”.² Se trata no sólo de un „enigma psicológico” sino también de los secretos del reflejo de un período transitorio de la historia de España. Campanella estaba trabajando sobre la „Monarquía Española” en el momento cuando Gonzáles de Cello-rigo en 1600 fué primero en usar el término „declinación” para expresar su sorpresa de los síntomas iniciales de la decadencia. Dice mucho el ejemplo de Cellorigo quien se queja por no estar ninguna capa social entre los ricos y pobres y habla de la necesidad de „la restauración” económica del país.³ El capítulo veinte de la obra de Campanella revela el mismo conocimiento de las transformaciones estructurales que se produjeron en el seno de la sociedad española del siglo de oro. Él se presenta en su obra como un „arbitrista italiano”.

No ignoramos que el nacimiento de la „Monarquía” tiene relación con las tendencias individuales de Campanella que se dirigieron en justificarse enfrente de los autoridades.⁴ El 13 abril de 1924 escribe al cardinal Francesco Barberini sobre las dos ediciones en Alemania de su obra: „Che assai chiaro li Spagnoli che io sono innocente el che merito premio non pena da loro.”⁵ A pesar de eso sus opiniones sobre España no resultan fingimi-

¹ España vista Maquiavelo y Campanello o de la razón a pasión de estado. Revista de Estudios Políticos 104, 1959. 122.

² Die Idee der Staatsräson. München-Berlin. 1925. 121.

³ Véase el artículo de J. H. Elliott. The decline of Spain. Past and Present 1961. 53, 66. Carmelo Viñas y Mey: El problema de la tierra en España de los siglos XVI—XVII. Madrid. 1941. 48.

⁴ J. Kvácala: Thomas Campanella. Berlin 1909. 24—25.

⁵ Lettere inedite di Tommaso Campanella. Roma 1878. 16.

entos o mentiras, son las expresiones y elementos de su concepción filosófica e histórica. Digamos, de pasada, que B. Croce es del parecer que Campanella „no había conspirado por la independencia de Italia sino por su utopía de una república comunista, de una Ciudad del Sol”.⁶ La conexión entre la „Monarquía Española” y la „Ciudad del Sol” es bien aclarada por los investigadores de Campanella. Ch. Sigwart subraya que en ambas obras la igualdad de hombres y la influencia decisiva de los intelectuales calificados en la vida pública son los pensamientos predominantes.⁷ Según P. Treves la idea de amalgamación de las naciones diversas por España, en general, la teoría del Estado de Campanella constituye un paso hacia el mundo de ideas de la „Ciudad del Sol”.⁸

Como ya hemos mostrado en el caso de Comenius, en la primera mitad del siglo XVII los teóricos de las regiones en decadencia de Europa eran más penetrados de la idea de la universalidad del desarrollo social, político y cultural que los de Europa del Oeste la cual fué adelantando hacia un nuevo orden social, las relaciones de producción capitalista. La evolución desigual de las diversas partes del continente se ha puesto en evidencia para los genios más excelentes de los países cuya suerte histórica llegó a ser desfavorable en esta época. En Bohemia, Polonia y Hungría, terreno de actividad del gran pedagogo de Moravia, la debilitación económica de las ciudades, la consolidación gradual de los latifundios feudales productores de mercancías, basados en la mano de obra de siervos atados a la gleba (el sistema de „la segunda servidumbre”), las devastaciones y la dominación de los extranjeros, del turco y de los Habsburgos junto con la traslación del centro de las líneas comerciales en el Atlántico, condujeron a la „refeudalización” y la decadencia de esta región.⁹ Se entiende por sí mismo que los pensadores progresistas de Europa Centro—Oriental tomaron por ideal el nivel de la civilización occidental y se esforzaron contribuir a aproximar sus patrias atrasadas al grado de desarrollo de los países del Oeste.

Otro ejemplo es el de los puritanos húngaros en el principado de Transilvania a mediados del siglo XVII quienes estuvieron resueltos a transplantar las ideas del puritanismo inglés y holandés y prepararon el suelo para la actividad de Comenius en Hungría. Una ideología burguesa entre las condiciones de una sociedad en la que „la servidumbre egipcia” (expresión del Apáczai Csere János, del gran pedagogo húngaro, personaje dirigente del dicho movimiento espiritual) se ha reforzado sus posiciones — un fenómeno

⁶ La filosofía política di Tommaso Campanella. Bari 1920. pág. 63, 74. tudio: Le communisme de Campanella.

⁷ Thomas Campanella und seine politischen Ideen. Kleine Schriften. Freiburg 1889. 172.

⁸ La filosofía política di Tommaso Campanella. Bari 1920. pág. 63, 74.

⁹ T. Wittman: Un aspect de l'universalisme coménien. Acta Historica Universitatis Szegediensis. X. 1962. Szeged. V. mi estudio escrito en húngaro: „La revolución de los precios” y los factores iniciales de las relaciones de mercado mundial. Budapest 1957. Pach Zsigmond Pál: Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV—XVII. században. Budapest 1963. Sobre la crisis del siglo XVII los artículos de H. Hobsbawm (Past and Present 1954), de R. Romano (Rivista Storica Italiana 1962, Annales 1964) y de Topolski (Kwartalnik Historyczny 1962)

histórico digno de atención cuyas raíces deben proceder del convencimiento de la necesidad de alcanzar las naciones avanzadas.¹⁰

Es bien sabido que a fines del siglo XVI el Mediterráneo fué „hors de la grande histoire” (Braudel), el ambiente histórico, la atmosfera de aquellas sociedades hizo sentir el aire de la decadencia. Este proceso iba desarrollandose principalmente en Italia del Sur, patria de Campanella. Sin dar los detalles de historia económica y social, sin contar la vida y peripecias de Campanella que son generalmente conocidas, nos limitamos a asignar importancia a algunos hechos.

Los investigadores de Campanella no cesan de aludir a la dualidad de su sistema de ideas. De una parte hay muchas tradiciones del misticismo medioeval en su pensamiento que no es lejos del antidogmatismo del anabaptismo italiano de cinquecento.¹¹ De otra, él se coloca al lado de Galilei, se identifica con la teoría de „materia animata”.¹² Las contradicciones de la obra de Campanella no son meramente de carácter ideológico, y no se trata solamente de un fenómeno transitorio entre el mundo de la edad media y la edad moderna. En Italia las contradicciones siempre tienen un sentido histórico, expresan la amplia escala, la variada matiz de los grados de civilización, desde los centros prósperos hasta las sintomas de la decadencia evidente y chocante. El contraste entre las grandes ciudades y la provincia se acentuaba en esta época. Nápoles era la ciudad mayor del Mediterráneo con una población de 280 000 (en 1615).¹³ Al mismo tiempo las aldeas de Italia del Sur vivían en un pauperismo increíble. Como es sabido, Campanella ha provenido de esta miseria que caracterizó su suelo natal de Calabria. Decía sus predicaciones de la república cristiana de Santa Brigida para los desheredados de la sociedad.¹⁴

No es posible no tomar en consideración también el papel del peligro extranjero en el pensamiento de los pensadores italianos del siglo XVI. Las largas guerras franco-españolas por la posesión de Italia, la amenaza próxima de las irrupciones turcas no dejó sin influjo la mentalidad de los humanistas italianos del siglo. Se ha formado una relación particular entre los factores de que da un análisis el estudio notable de Sverker Arnolds-son sobre la „Leyenda Negra.”¹⁵ Los éxitos del turco en el oriente y las victorias y la política de gran potencia de España en el oeste impresionaban a los pensadores susceptibles de visiones apocalípticas y escatológicas, plantando en ellos la idea de dos imperios del Dios y del diablo. A pesar de haber sido opuesto el patriotismo de Campanella a la dominación española,

¹⁰ Sobre el puritanismo húngaro *L. Makkai*: *A magyar puritánusok harca a feudalizmus ellen*. Budapest 1962.

¹¹ *Antonio Corsano*: *Tommaso Campanella*. Milano 1944. 72, 75. Sobre el anabaptismo italiano *Cantimori*: *Eretici italiani del Cinquecento*. Firenze 1936. Sobre la influencia de Joaquín de Fiore, Santa Catalina de Siena, Santa Brigida y de Savonarola ya *Domenico Berti* hizo mención: *Tommaso Campanella*. Roma, Firenze 1878. 215.

¹² Sobre estas contradicciones *Antonio Bruers*: *Roma nel pensiero di Tommaso Campanella*. Quaderni di Studi Romani. Roma 1940. 4—5.

¹³ *F. Braudel*: *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*. Paris 1946. 269—270.

¹⁴ *Léon Blanchet*: *Campanella*. Paris 1920. 33—41.

¹⁵ *Sverker Arnolds-son*: *La Leyenda Negra*. Estudios sobre sus orígenes. Acta Universitatis Gothoburgensis. LXVI. 1960. Göteborg.

no pudo ser dudoso que él tomó posición al lado de España la cual simbolizaba la civilización avanzada de Europa frente a la barbaridad oriental enganchada a la imagen de la decadencia.

La monarquía de España todavía era apta para ser considerada como la bastión de la civilización católica, a pesar de haber comenzado a revelar las primeras marcas de su marasmo. Para un Comenius el nivel ideal de civilización pudo ser la Holanda protestante, mas para el gran combatiente de la contrarreforma España y Francia pudieron tenerse en cuenta.

Campanella tiene Francia por un país rico y fuerte con una población de quince millones, tierra muy fecunda, gobierno monárquico y súbditos valientes. „*Quae omnes conditiones in nullo alio populo, quamvis Hispanis etiam infenso, conjunctae reperiuntur.*”¹⁶ Pero la monarquía francesa es el nido de los hugonotes y de las fuerzas del separatismo. Los españoles deben aprovecharse de esta circunstancia para dividir el país rival, y lo sujetar.

En la concepción de entonces de Campanella, pese a las grandes reservas, se unieron los hilos de sus empeños ideológicos y políticos necesariamente en España. Para él España fué

1. defensor de la fé católica contra los protestantes;
2. defensor de Italia contra los turcos;
3. garantía de la paz interna en Italia enfrente de la discordia de los principes. Esta idea de la „*pax Romana*” modernizada era muy difundida también en el círculo de los diplomáticos antiespañoles de Vencia;¹⁷
4. medio de realizar las intenciones de Dios, creando un imperio universal como buena base del grado segundo de desarrollo que sería encarnado en la „Ciudad del Sol”;
5. promotor de una prosperidad nueva de Italia, no en último lugar a base de las fuentes económicas de América.

En lo siguiente intentamos abordar el último de estos factores que desempeñaron papel en el pensamiento de Campanella. El tema no carece de interés, dando un nuevo aspecto a las posibilidades dentro de las cuales se pueden observar las principales ideas formadas y deformadas acerca de la misión y importancia de la monarquía absolutista de España. No parece inútil examinar el lado histórico de la obra campanelliana, la realidad histórica en que tiene sus raíces. Unos capítulos de la „*Monarquía Española*” nos ofrecen un punto de apoyo a eso.¹⁸

Ante todo merece la atención que Campanella no dibuja una imagen aduladora y lisonjera del carácter español. La preponderancia española es considerada como la época del trunfo de la astucia sobre la fuerza, cuando „*rerum summa rediit ad Hispanos, homines sane impigros, fortes et astutos*”¹⁹ En el capítulo quinto Campanella habla de la astucia en un sentido

¹⁶ *Monarchia Hispanica*. Hardervici 1640. 210.

¹⁷ *Arnoldsson: La Leyenda Negra* 48.

¹⁸ Hemos usado las dos ediciones holandesas, la de Amsterdam y la de Harderwijk (ambas de 1640). Las citas son tomadas de la edición de Harderwijk.

¹⁹ *Monarchia Hispanica* 8.

muy negativo como de la antinomia de la prudencia. „Astutia solam oblectationem venatur... astutia pusillanimitas est... astutia crudelis et adulatrix... astutus fraudes et dolos futiles machinatur in populum suum” etcétera.²⁰ En el capítulo XXXI los españoles se presentan como hombres avidos de oro, crueles para con los indios: „Hispani discurrerunt ad homines venandos, non secus ac si feras bestias venarentur, domumque reversi, singuli gloriabantur quot quisque interfecisset.”²¹ A pesar de esto, Campanella los dispensa de sus vicios: „ob illam quidem causam ab ignaris pro crudelibus habentur”. Así *la apreciación subjetiva de los españoles se distingue claramente del reconocimiento objetivo de su papel histórico de ellos*. Este papel es una misión universal, y Campanella forma su juicio a base de esta.

La idea de monarquía universal fué propaganda por los humanistas principalmente después del saco de Roma, cuando también Erasmo y sus partidarios pensaban en la „universitas christiana” para establecer un centro de fuerzas contra el avance del turco.²² Campanella recibió esta heredad y añadió a ella la teoría medioeval un poco modificada de los cuatro imperios: „Monarchia universalis profecta ab ortu versus occasum, per manum Assyriorum, Medorum, Persorum, Graecorum et Romanorum, (qui ab aquila Imperiali in tria capita partiti fuerunt) pervenit tandem ad Hispanos.”²³

Como es concido, la „Universitas Hispanica” de Carlos V²⁴ fué reducida, en su extensión, bajo Felipe II. La España de entonces, gravitada en Castilla y orientada definitivamente en el Atlántico, constituyó un contraste del imperio de la primera mitad del siglo. Los italianos fueron interesados en la aumentación de las fuerzas defensivas de España contra el turco en el Mediterráneo, y fueron bastante indiferentes respecto a la expansión atlántica. Bajo este aspecto Campanella resulta una excepción, profesando la extraordinaria importancia de la colonización en América, a fin de realizar la monarquía universal. Por eso queda su ideal el imperio de Carlos V. lo que expresa al principio de su obra:

... „postquam domus Austriaca Hispanicae domui inserta fuit, mundus novus sub illius auspiciis fuerit detectus, atque naves auro onustae, quae sunt illa iumenta Austriae, ut titulus Monarchiae, atque hic tantus, sub Carolo V. initium ceperit; si modo ille tam bene scivisset retinere illum quam acquirere.”²⁵

²⁰ Monarchia Hispanica 26—30.

²¹ Monarchia Hispanica 315.

²² Braudel: La Méditerranée, 521. J. Vives, Vicens: Imperio y administración en tiempo de Carlos V. Charles—Quint et son temps. Paris 1958. 14—15. Romolo Quazza: Spagna e Italia dal 1559 al 1631. Italia e Spagna. Firenze 1941. 169—170.

²³ Monarchia Hispanica. Proemium. Sobre la transición de la teoría de los cuatro imperios en la división triple de los humanistas v. las obras historiográficas de B. Croce (Theory and History of Historiography), E. Fueter (Geschichte der neueren Historiographie) y de O. L. Vainstein: (Istoriografia srednih vekov, Moscú 1940.) Recién A. Klempert: Die Säkularisierung der universalhistorischen Auffassung. 1960. Berlin—Frankfurt.

²⁴ Ramón Menéndez Pidal: Formación del fundamental pensamiento de Carlos V. Charles—Quint et son temps.

²⁵ Monarchia Hispanica 17. En las páginas 119—120. escribe sobre los triunfos y posibilidades de Carlos.

El papel prestado a las *colonias de Indias* en el pensamiento de Campanella es un fenómeno hasta el presente no suficientemente estimado por los investigadores. Resumiendo sus consejos dados al rey de España, al lado de Alemania que suministraría los obreros, España que daría los soldados, Italia que enviaría los capitanes y los textiles, Campanella subraya el Nuevo Mundo como fuente de oro. Pero las colonias son también fuentes de corrupción moral:

„Vere affirmare possumus, mundum novum quodam modo perdidisse mundum veterem, nam mentibus nostris avaritiam insevit et mutuam amorem inter homines extinxit et quilibet solo auri amore flagrat . . .”²⁶

Al principio los indígenas de América tenían a los conquistadores españoles por habitantes de una otra planeta, los recibían amistosamente, mas al haber cometido los abusos y atrocidades los españoles, los indios se retiraron en las montañas para desplegar una enérgica resistencia.²⁷ Los españoles no consideraron sus colonias como sistemáticas fuentes económicas sino como minas de tesoro. Campanella trata de disuadirlos de eso, proponiendo la incorporación económica y política del Nuevo Mundo en la corriente de la vida de España. Esto debe ponerse en práctica por medio

a) de una evangelización basada en el principio de igualdad de los hombres ante Dios;

b) de ganar los indios pacíficamente, explicándoles que los españoles no estimen más el oro que ellos mismos, y que el oro sirva de cambio de mercancías — „expetamusque id sine omni avaritia, ostendentes nos in vicem auri ferrum ad illos deportare quod omni auro utilius est ad excolendam terram” . . .;²⁸

c) de emplear los indios como mano de obra en España para hacer cultivar la tierra y ejercer los oficios;

d) de establecer aquí científicos alemanes a fin de cultivar la astrología y las otras ciencias naturales²⁹;

e) de aumentar la población de Indias, enseñar a los habitantes el catecismo y la historia universal en sus lenguas, y fundar escuelas;

f) de crear una orden misionaria especializada para el Nuevo Mundo;

g) de constituir semanarios, de soldados, mujeres y navegadores entre los indios para promover la abundancia de cortesanos y militares al servicio del rey de España;

h) de asegurar los intereses del poder real en las provincias americanas, impidiendo la consolidación de una capa aristocrática española y haciendo transmigrar los caciques indios en España;

i) y ultimamente por la formación de las unidades económicas basadas en la producción común y la repartición igual, dirigidas por los clérigos, subordinadas al rey.³⁰

Al recapitular las ideas relativas a la colonización española en las Indias, se puede observar la concepción de Campanella, contraria a la práctica, dirigiéndose a utilizar América no como fuente de oro sino como fuente de

²⁶ Monarchia Hispanica 126.

²⁷ Monarchia Hispanica 309.

²⁸ Monarchia Hispanica 313.

²⁹ Monarchia Hispanica 73—74., 208.

³⁰ Todos estos consejos se encuentran en el capítulo XXXI.

reconstitución económica y social de la monarquía. Por eso insiste en dar impulso al desarrollo de la sociedad de aquí: „Quare absurdissimum est, terram illam facere promtuarium auri atque argenti, et non potius hominum, cum hi multi pretiosiores sint.”³¹ Son las palabras de un humanista influenciado de las ideas filantrópicas de Las Casas, contenidas en su obra „Brevisíma relación de la destrucción de las Indias”.³² Pero se trata de más, de un *programa de reforma* cuyo objetivo consiste en la reorganización del imperio colonial al servicio de la misión histórica de España.

Todo esto no se origina de una posición ilustrada. Campanella somete los puntos de vista sociales a los de la religión, diciendo que hay que esclavizar a los indios los cuales se rehusarían convertirse: „Ex illis vero qui converti nolunt, faciat servos, ad imitationem Romanorum”...³³ Pese a esto toda la concepción de Campanella, en lo que concierne el papel del Nuevo Mundo, en un sentido histórico es moderna, la expresión de la dilatación de la imagen mundial. En el siglo XVI en el pensamiento científico paulatinamente comenzó a implantarse la idea del mundo ensanchado. Al lado de Oviedo, Juan de Torquemada, Pedro Cieza de León, Garcilaso de Vega, José de Acosta y otros historiadores, los „cosmógrafos” fueron los primeros en popularizar la importancia de las Américas.³⁴ No fortuitamente subraya Campanella el papel de los cosmógrafos, matemáticos y el de la navegación.³⁵

La imagen del mundo dilatado converge y conviene al universalismo campanelliano. Este universalismo — como hemos visto — tiene sus raíces históricas echados en la realidad de su tiempo en la cual las relaciones de España y del Nuevo Mundo ocupan el lugar más considerable. Para probar esto, sea permitido analizar las dichas uniones económicas (unio bonorum), un punto de su programa.

Según Campanella, en América el rey debe repartir la tierra a los españoles, indios y africanos „cum hac scilicet conditione, ne quisquam illorum ut proprium possideat...” El derecho de propiedad pertenece exclusivamente al rey, pero los miembros de estas agrupaciones pueden retenerse las cosechas. Los bienes los reparten los „clérigos”: una parte está destinada a abastecer los miembros, la segunda parte a mantener la milicia, y la tercera sirve de tributo para el rey. Los dueños españoles de los pueblos deben vivir del presupuesto público („publicis sumptibus”). De este modo, los súbditos del rey no anhelarán por grandes posesiones, no se puede desarrollarse el sistema del latifundio militar, peligro del poder central.³⁶

Como la monarquía universal realizada por los españoles es una fase preparatoria del universalismo mundial de la concepción de Campanella, las

³¹ Monarchia Hispanica 319.

³² Arnoldsson: La Leyenda Negra 70., 72.

³³ Monarchia Hispanica 318.

³⁴ Adalbert Klempt: Die Säkularisierung der universalhistorischen Auffassung. Zum Wandel des Geschichtsdenkens im 16. um. 17. Jahrhundert. Berlin Frankfurt. 1960. 110—111. E. Garrigues: España vista por Maquiavelo y Campanella. Revista de Estudios Políticos 1959. 120.

³⁵ El capítulo XXXII de su obra es dedicada a la navegación.

³⁶ Monarchia Hispanica 321—322. ... „fructus tamen qui e terra colliguntur sibi retineant, constitutis ex Clericis iudicibus, qui sustinendis, pars etiam tributo regio adiudicetur.”...

uniones económicas en las Indias constituyen los elementos del „comunismo” campanelliano. Además de las fuentes literarias de la „Ciudad del Sol” (Plato, los Padres, Morus, Botero etc.) y al lado de la sociedad de Italia del Sur (las comunidades campesinas que eran vigorosas en este tiempo), importa poner de relieve las experiencias de América, particularmente las de las misiones.

Ya las Leyes de Indias habían asegurado a los pueblos indios una cierta autonomía sobre la cual los jesuitas comenzaban a construir las reducciones.³⁷ La organización de los pueblos cristianos no fué obra de un día, las primeras reducciones en Paraguay (1609) tuvieron sus antecedentes.³⁸ Entre otras cosas hay que indicar los siguientes.

a) Las muchas cédulas reales que fueron destinadas a proteger los indios. La de 1609 declara que „Los indios vivan . . . sin nota de esclavitud ni de otra sujeción más de la que como naturales vasallos deben . . .”³⁹ El espíritu de las cédulas cesó de hacer sentir sus tendencias generales — sin efecto por lo demás — en tiempo del nacimiento de la „Monarquía Española” de Campanella.

b) El método de misiones volantes llegó a ser ineficaz, y las confradías de devoción estimuladas por los religiosos que florécian al fin del siglo XVI⁴⁰, eran en peligro de disolverse. En este tiempo se disputaba mucho sobre las posibilidades de la evangelización en la cual la Compañía de Jesús desplegaba un gran dinamismo — contra la oposición inicial del Consejo de Indias — desde los mediados del siglo.⁴¹ Muchas escrituras vieron la luz que trataron de los métodos y la necesidad de la conversión de indios. Campanella mismo también componía entre 1615 y 1618 en su prisión de Nápoles una obra de tal género: „Quod reminiscuntur ad Dominium universi fines terrae.”⁴²

c) No sólo la misión volante sino también el sistema de encomienda pasó un estado de crisis. Ya Las Casas había propuesto al gobierno a concentrar los indios en pueblos agrícolas, en vez de las encomiendas que resultaron incapaces de ofrecer la mano de obra necesaria. Esta necesidad iba creciendo en las últimas décadas del siglo, y importaba más interesar a los indios en su trabajo.⁴³ El sistema de reducciones pareció resolver los ambos problemas, el de la crisis de evangelización y el de la crisis econó-

³⁷ Maria Fassbinder: Der „Jesuitenstaat” in Paraguay. Halle 1926. V. pág. 9—14., 36.

³⁸ Descripción, un poco simplificada de Vincenzo Baldieri: La colonizzazione del Paraguay ed il regno teocratico dei Gesuiti. Nuova Rivista Storica 1959. 260—265. 1.

³⁹ M. Fassbinder: Der „Jesuitenstaat” in Paraguay. 8.

⁴⁰ Constantino Bayle: La comunión entre los indios americanos. Missionalia Hispanica. Num. 1—2. 1944. 13—72. P. e. en Perú, pág. 65—66.

⁴¹ Francisco Mateos: Antecedentes de la entrada de los Jesuitas españoles en las misiones de América (1538—1565). Missionalia Hispanica. 1—2. 1944. 139—166.

⁴² Lázaro de Aspúrz: La idea misional fuera de la Península Ibérica en los siglos XVI y XVII. Missionalia Hispanica 1—2. 1944. 501.

⁴³ Johann Sebastian Geer: Der Jesuitenstaat in Paraguay. Nürnberg 1928. 10.

mica. No lejos de Potosí se organizaron las primeras reducciones al principio del siglo XVII.⁴⁴

d) No ultimamente hay que atender el modelo de las comunidades seculares de la sociedad inca que los jesuitas no dejaron de lado al introducir el nuevo sistema, y el cual influenció el pensamiento de los humanistas, particularmente los que fueron compenetrados de ideas neoplatónicas. En esta relación es muy importante el papel mediador de Garcilaso, del Inca que describe Tahuantinsuyu como una organización política y económicamente perfecta.⁴⁵ A este punto la realidad histórica y el mundo de las ideas se mezclan.

De ninguna manera queremos tocar el sistema complicado de las ideas políticas de Campanella, nos ocupan únicamente algunos lazos los que atan su ideología al imperio español contemporáneo, poniendo en evidencia la imposibilidad de subestimar estos factores al analizarse la concepción completa. De este punto de vista, los detalles respectivos a España misma son aún más importantes.

Salgamos del capítulo XX que recapitula el quid de la cuestión de España. Campanella se da cuenta de la *falta de unidad* en la estructura del Estado español. „Ideo Castilienses, Arragonenses et Lusitanos imprimis concordēs efficiat Rex, omnibusque aequalia officia in aulis distribuat . . .”⁴⁶ El antagonismo el más grande desune estas provincias que fueron hace poco en estado de guerra, pero hay que ganar también a los vascongados, leoneses, asturianos, gallegos y los habitantes de Valencia. Es necesario fundar allí „seminarios militares”, y es deseable amalgamar las diversas razas por matrimonios, lo que pondría fin a las diferencias provinciales: „paulatimque veteres illorum mores abolendae sunt, non vero repente . . .”⁴⁷ Los españoles deben crear una capa dirigente hispanizada, compuesta de los habitantes de provincias, italianos, africanos y indios, la cual sería empleada en la administración y las ciencias, mientras que los españoles se reservarían el servicio en el ejército y el arte militar.

Percibiendo las contradicciones de la estructura estatal del absolutismo español, aunque de modo primitivo, Campanella quiere liquidar el regionalismo y hacer homogéneo el aparato de Estado. En el tiempo de la creación de los nuevos Consejos territoriales y la Hacienda, la centralización de grado superior era una necesidad inevitable.⁴⁸ Campanella dió concesión a la hidalguía castellana, asegurándole los puestos militares al frente del imperio.⁴⁹ Propone: „Aperiendae etiam sunt scholae pro secundo-genitis

⁴⁴ No hay lugar de recordar el desarrollo de las „congregaciones”, concentración de los indios en pueblos, las cuales facilitaron la privación de los indios de sus tierras. Alfonso Caso: *Renaissance économique des communautés indigènes du Mexique*. Diogenes, 43. 1963. 70.

⁴⁵ José Durand: *Gacilaso entre le monde des incas et les idées de la Renaissance*. Diogenes, 43. 1963. 31—35.

⁴⁶ *Monarchia Hispanica* 183.

⁴⁷ *Monarchia Hispanica* 184.

⁴⁸ J. *Vicens Vives*: *Estructura administrativa estatal en los siglos XVI y XVII*. XI Congrès International des Sciences Historiques. Rapports IV. 12—13.

⁴⁹ V. las palabras de Sepúlveda citadas por Américo Castro: *La realidad histórica de España*. México 1954. 582.

Nobilium Hispanorum, unde sumantur fideles ducas ad expeditiones tam maritimas quam terrestres . . .⁵⁰

Son muy importantes sus observaciones, hechas sobre los síntomas de la *declinación económica* en España. En primer lugar debemos subrayar que Campanella ve el aspecto de agricultura de esa y la imputa no a la infertilidad del suelo, sino al abandono de la tierra, la falta de su cultivación:

„Neque est quod quisquam fastidio aut taedio Hispaniae afficiatur quod regio est sterilis: nam haec culpa non solo, sed paucitati cultorum imputanda est, quia solum per se fertilissimum est et omnia ad sustentationem vitae spectantia abunde profundit, et si diligentius coleretur, infinito hominum numero alendo, sufficeret . . .”

Pone en duda la posibilidad de poder recularse 50, 000 jinetes con que Fernando había expugnado Granada.

... „non quod natura regionum mutata sit, aut coeli temperies, sed quia numerus incolarum imminutus est, atque agricultura intermissa.”⁵¹

No podemos juzgar Campanella, de no haber rendido cuenta de los cambios climáticos que tuvieron lugar al fin del siglo, y cuyos efectos aflictivos se revalaron al comienzo del siglo subsiguiente.⁵² La *disminución de la población* agrícola mencionada por él, es un factor decisivo del proceso de decadencia. Campanella la relaciona con las largas guerras que España había hecho contra los moros, en Italia, los Países Bajos y América. Estas luchas extenuaron el país.

El segundo factor de disminución debe de ser la emigración de los españoles. Se trata de los colonos, negociantes y militares quienes se dirigen hacia los países extranjeros ocupados:

... „atque etiam quotidie homines infinitos in modo dictas regiones deducunt, partim quasi ad colonias, partim ut ibi negotientur aut in praesidiis sint. Agriculturae igitur studium in Hispania intermissum jacuit” . . .

y viene un nuevo factor, una motivación tomada de la caracterología de la Leyenda Negra: los españoles son propensos al servicio militar

„quia illius regiones homines ad studium armorum natura propensi sunt, magisque honorem et utilitatem ex militia atque stipendiis, quam aliis rebus aucupantur.”

El otro lado de esta ideología de Leyenda Negra se halla la imagen dibujada del español, incapaz de cultivar la industria:

„Verum Hispani non in agricultura solum, sed etiam in artibus mechanicis exercendis segnes sunt: unde fit, ut Hispania mechanicis destituatur, et lanae, sera, aliaque, mercimonia peregre transportentur; et quicquid materiae rudis in regione hac manet, ab Italis fere solis in opus traducitur, agri vero et vineae Gallis colendae relinquuntur.”⁵³

⁵⁰ Monarchia Hispanica 186.

⁵¹ Monarchia Hispanica 186—187.

⁵² V. las investigaciones de *Ignacio Olagüe*: La decadencia española. IV. Madrid 1951., Histoire d'Espagne. Paris 1957., y recién: Les changements de climat dans l'histoire. Cahiers d'Histoire Mondiale VII. 1963. 666—669.

⁵³ Monarchia Hispanica 188.

Un juicio grave, mas no el propio de Campanella: la pobreza de los españoles, el desdén del trabajo artesano, la exportación absurda de materias primas son lugares comunes en el glosario de los humanistas italianos del siglo XVI desde Guicciardini hasta Campanella, y constituyen partes integrantes de la Leyenda Negra.⁵⁴

En lo que concierne los hechos, parece superfluo dibujar la curva de la economía de España hacia el fin del siglo XVI, cuando las teorías de los economistas fueron en punto de formarse. No conocemos aún los detalles estadísticos del proceso agrario llamado „crisis” o „decadencia”, solamente las observaciones de los economistas son recíprocas, gracias a la obra fundamenal de Carmelo Viñas y Mey.⁵⁵ Aunque no sea nuestra pretensión añadir ninguna observación a la polémica de I. Olagüe con R. Altamira, estamos de acuerdo con la afirmación de I. Olagüe que „los economistas del siglo pasado habían construido unos sistemas que mucho tiempo fueron considerados como la base positiva de una disciplina científica.”⁵⁶ La interpretación decadentista tiene su origen en la segunda mitad del siglo XVI, cuando Luis Ortiz y otros expusieron ya una concepción cumplida.⁵⁷

Campanella no debía de tener conocimiento de la literatura científica de España, pero entre la ideología de economistas y el variante italiano de la Leyenda Negra hay una afinidad espiritual. Ambos tienen un punto de partida común: mensuran las fuerzas de España no en la medida de las posibilidades y tareas internas del país, mas siguiendo la perspectiva de un imperio mundial con sus obligaciones internacionales supuestas. Algunos rasgos especiales de la sociedad española, p. e. las cargas de la colonización, contradicción entre la mano de obra y las necesidades crecientes, la identificación de Castilla con todo el país, la de su estagnación con la decadencia de España etc. se mostraron como sus leyes fundamentales. Para comprobar esto en el ejemplo de Campanella, es suficiente tomar la explicación dada por él de la ausencia de levantamientos populares:

„Et si diligenter perscrutari velimus causas, propter quas Hispania tam diuturno temporis spatio profundissima pace et summa tranquillitate gaudet, cum Gallia perpetuis bellorum motibus fluctuet, inveniuntur hoc non aliunde proficisci, quam quod Hispania partim impedita est externis bellis in India, in Belgio, haereticis domandis, in Turcis et Mauris profligandis, ubi Hispani manibus mentibusque laborant, quod dum faciunt patria quieta manet, et illi omne seditionis virus in alios evomunt.”⁵⁸

⁵⁴ Arnoldsson: La Leyenda Negra 87.

⁵⁵ El problema de la tierra en la España de los siglos XVI—XVII. Madrid 1941. Sobre la tareas en la página 211.

⁵⁶ I. Olagüe: La decadencia española I. Madrid 1950. 300.

⁵⁷ El contenido de su Memorial lo conocemos del artículo de la historiadora soviética E. E. Lativrina: Memorial ispanskovo ekonomista Luísa Ortisa i sarosdenie idei protekcionisma v Hispanii XVI v. Srednie Veka XIX. Moskva 1961. 142—159. V. Ramon Carande: Carlos V y sus banqueros. Madrid 19433. 125—126.

⁵⁸ Monarchia Hispanica 188—189.

⁵⁹ También en la „España defendida” de Quevedo. V. R. Menéndez Pidal: Die

Guerra como causa de la pobreza y disminución de población, como canal de derivación de la tensión social, como instrumento de la vocación católica de España,⁶⁰ en una palabra, como principio explicativo general, en la obra de Campanella la guerra es el criterio mas importante de la „Ocasión” o „Oportunidad” que determina la historia de España de una manera extraordinaria: „...” *Occasionem quam Hispania habet, consistere in eo, ut inimici illius vicini, debiles, atque separati sint*”...⁶⁰

„Occasiones quibus Monarchia Hispanica sustentari atque etiam augeri potest, hae sunt, primo virtus regis; secundo bonitas legum scite latarum; tertio, Sapientia Consilii; quarto, justitia Officialium; quinto, Obedientia Baronum; sexto, abundantia et disciplina militum et Capitaneorum; septimo, securitas thesauri; octavo, amor populi mutuus et erga regem; nono, Concionatores boni pro dominis verba facientes; decimo, concordia regnorum propriorum et discordia extraneorum.”⁶¹

Estos puntos comprenden un programa de reforma política, conforme con los deseos de un humanista y patriota italiano. Campanella da una crítica moderada del régimen español, hablando de la necesidad de atenuar la inquisición en los países anexandos: „inquisitio ibi sub alio nomine atque praetextu exercenda, pauloque laxius.”⁶² Es conocida la resistencia de los italianos, principalmente del Sur, a introducirse la inquisición española en su territorio. Insiste Campanella también en amoldarse a las costumbres y climas de las naciones subyugadas, y repetidamente evoca el ejemplo del duque de Alba en los Países Bajos, desaproba la tiranía.

Los elementos de la Leyenda Negra viven en la proposición relativa a atraer miembros „belgicos” e italianos en el consejo real, para neutralizar a los españoles y moderar la „saevitia Hispanica”.⁶³ Después de hablar del control de los oficiales, en el capítulo XV plantea el problema de los barones y nobles. Campanella atribuye importancia a impedir la formación de fincas hereditarias, alegando el ejemplo turco y el caso de los barones quienes con su poder recibido oprimen el pueblo. Según él estos barones no sólo disminuyen la hacienda pública, sino también ocasionan sublevaciones populares. Enemigo de los barones italianos, Campanella propone su remuda de ellos y su substitución por nobles españoles, por lo general, insiste en cambiar los puestos y los lugares de los aristocratas, no ceder a ellos ninguna fortaleza.

No se trata de simulación, máscara, Campanella expresa sus propios sentimientos. En Italia las capas medias apoyaban el gobierno español en contra de los abusos de la nobleza del país.⁶⁴ Dibujando el aspecto hitórico de la doctrina campanelliana, no es posible no tomar en consideración esta simpatía, plena de contradicciones, de estas capas sociales enfrente del régimen español que no respetaba los privilegios de los nobles italianos. El democrátismo intelectual de Campanella a este punto converge al intrés de la dominación española de Italia, p. e. merece atención su proposición

Spanier in der Geschichte. München 1955. 148—149.

⁶⁰ *Monarchia Hispanica* 47. V. aún pág. 3,8.

⁶¹ *Monarchia Hispanica* 48—49.

⁶² *Monarchia Hispanica* 78.

⁶³ *Monarchia Hispanica* 80.

⁶⁴ *Arnoldsson: La Leyenda Negra* 35—36.

referente a la creación de seminarios militares en Nápoles para los hijos de hombres pobres quienes servirían al rey como la guardia de corps del emperador turco.⁶⁵

Por lo demás también las otras ideas de reforma de Campanella se adoptan a los conceptos del variante italiano de la Leyenda Negra. El régimen de impuesto de la dominación española en Italia en general semejaba muy grave. Campanella sugiere la supresión de la alcabala, y la imposición de bienes raíces. Profesando la solidaridad de los españoles e italianos sigue las huellas de los humanistas anteriores quienes subrayaban la afinidad de lengua: „Quos pertinet communis lingua et unum idemque genus vestitus. Nec leve societatis vinculum est ipsa humanitatis ratio, nimirum quod omnes homines sunt”...⁶⁶ Fraseología del humanismo que pertenece al mundo de la literatura.⁶⁷

No es una cosa literaria que el variante campanelliano de la Leyenda Negra tiene un lugar importante en la historia de difusión de la Leyenda en Europa Central. Es conocido que la „Monarquía Española” llegó a ser una arma ideológica entre los adversarios en la guerra de Treinta Años.⁶⁸ La primera edición quiso prestar servicio a los intereses católicos, mas en seguida se convirtió en el instrumento de la propaganda protestante antihabsburgica. Sabemos bien que el capítulo XXVII sobre los acontecimientos de los Países Bajos fué un tratado aparte (De Belgio subjungendo) escrito en 1595, interpolado en la „Monarquía.”⁶⁹ Dando consejos al rey de España para facilitar la subyugación de los Países Bajos, Campanella desenmascara los métodos de dominación, condena al duque de Alba („homo avarus et injustus”) y expone el deseo de libertad de los resistentes. Brevemente, apoya la ideología de „tiranía española” (tyrannis Hispanica) que será una expresión básica de los panfletos protestantes.

En relación de Hungría es aún por delante la tarea de examinar el reflejo de la Leyenda Negra alemana y su variante de Hungría y Transilvania. G. Bethlen, el príncipe de Transilvania era una figura dirigente del campo que guerreaba contra los Habsburgos (1613—1629). A su alrededor iba se formando una teoría política antihabsburgica y antiespañola, en harmonía con las tendencias semejantes de los Estados de los reinos habsburgicos.⁷⁰ Tales expresiones como „yugo español”, „Hispanum jugum”, „Hispanica tyrannis”, „Ibericae fraudes”, figuran a menudo en la

⁶⁵ Monarchia Hispanica 105—106. Las alusiones frecuentes al turco no sólo dan muestras de tales conocimientos de Campanella, sino también dejan entrever que el filósofo supone una similitud estructural entre los dos imperios. Sería de interés de seguir esta idea hasta Carlos Marx que compara la monarquía absoluta española con las formas asiáticas, ante todo el despotismo turco: Revolution in Spain. New York 1939. 26.

⁶⁶ Monarchia Hispanica 177.

⁶⁷ Arnoldsson: La Leyenda Negra 50—51.

⁶⁸ Chr. Siegwart: Thomas Campanella und seine politischen Ideen. 174—179. Gaetano Mosca: Storia della dottrine politiche. Bari 1939. 165. Sobre las ediciones C. Dentice di Accadia: Tomasso Campanella.

⁶⁹ Rodolfo de Mattei: Studi Campanelliani. Firenze 1934. 43—45. El texto original en apéndice.

⁷⁰ T. Wittman: Quelques problèmes des luttes d'indépendance de Transylvanie contre les Habsbourg et de leur idéologie. Acta Universitatis Szegediensis. Historia X. Szeged 1962.

correspondencia diplomática de Bethlen y sus partidarios.⁷¹ España es un espectro que se esfuerza por conquistar toda la Europa cristiana. Con las palabras de Lucio veneciano, mensajero de Bethlen: „aspirando non solamente al dominio dei Stati a se vicini, ma di fare strada a una assoluta Monarchia tra Christiani”...⁷²

Por una parte desearíamos llamar la atención sobre el hecho que aún no se puede considerar completa la historia de la Leyenda Negra, los historiadores húngaros y checoslovacos tienen algo que añadir; por la otra, en esta historia centroeuropea de la Leyenda, la „Monarquía Española” de Campanella recibió un papel no insignificante. Para ilustrarlo bastará alegar *Martin Schödel*, humanista de Pozsony (Bratislava) que se hizo cargo de la propaganda científica de Hungría con su obra: *Disquisitio historico-politica de regno Hungariae*. Argentorati 1629. No fué el enemigo de los Habsburgos, mas habiendo sido protestante, es sorprendente que tomó por base de su filosofía histórica la teoría de Campanella. Schödel expone las causas de la fundación de Estado según la „Monarquía Española”, y subraya el papel de la „Ocasión” en la historia de España.⁷³ Reflexionando sobre la debilitación de los imperios, se sirve de las tesis de Campanella, y acentúa la misión antiturca de los húngaros, alemanes y españoles.⁷⁴ Schödel no ignora también otras obras de Campanella. Las imágenes de Campanella formadas sobre España se transmitieron rápidamente en Hungría, influyendo en el pensamiento político de la época de contrarreforma. Sus obras se hallaban en las bibliotecas de los políticos antihabsburgicos.⁷⁵

Al fin del siglo XIX en la primera gran síntesis liberal de historia mundial, el historiador notable húngaro, Enrique Marczali en su capítulo dedicado a España de Felipe II usa la „Monarquía Española” como punto de apoyo para dilucidar algunos rasgos de la decadencia: desorganización del ejército, ausencia de soldados y mano de obra, emigración. Subraya el model turco y la „verdadera concepción histórica” en el pensamiento de Campanella.⁷⁶ Así llegamos del fantasma de una monarquía universal a la idea fija casi obligatoria de la decadencia española.

El ejemplo de Campanella parece apoyar la necesidad de limpiar la historia del „siglo de oro” de los sedimentos „negros”, racionalistas y liberales, como lo urge I. Olegüe. Nuestra intención modesta se ha dirigido solamente a circunscribir el lugar de Campanella entre los teóricos decadentistas y mostrar su conexión con las tradiciones de la Leyenda Negra,

⁷¹ Oklevéltár 284., 638. Szádeczky K. Lajos: Bethlen Gábor levelei Illésházy Gáspárhoz., 87. Török—magyar kori államokmánytár III. 274. A Magyar Nemzet Törénete VI. 298. etc.

⁷² *Ováry—Mircse: Diplomatarium relationum Gabrielis Bethlen cum Venetorum republica*. Budapest 1886. 56.

⁷³ *Disquisitio*, capítulos 5—6—7, 25—33.

⁷⁴ Obr. cit. capítulo 45.

⁷⁵ V. *Klaniczay Tibor*: Zrínyi Miklós. Budapest, 1954. 356.

⁷⁶ *Marczali Henrik*: Az ellenreformáció kora. 48—49. En Hungría después de la revolución de 1848—1849 vió la luz un estudio liberal sobre la historia de la Península Ibérica. Su autor, Szilágyi Virgil relaciona la decadencia de España con la caída de los Comuneros y el triunfo de la autocracia y la inquisición. Es una modernización liberal y patriótica con puntos de vista especialmente húngaros.

en una palabra, nos hemos propuesto dilucidar los criterios históricos de su ideología con el fin de evitar los peligros de una falsa apreciación, la idealización y modernización.

Las cuestiones quedan abiertas, las tareas de investigación dan a prever no pequeñas dificultades acerca de la decadencia española y sus reflejos literarios, ideológicos. La „Monarquía Española” de Campanella se puede considerar como un género transitorio entre las simplificaciones de la Leyenda Negra y la literatura mercantilista de los economistas españoles. Los economistas no profundizaban en el comercio exterior y las relaciones coloniales, tanto más subrayaban los ragos interiores de la crisis económica.⁷⁷ Hemos visto que Campanella se ocupa reiteradamente de las Indias como fuente y fuerza fundamentales del imperio español. En el último capítulo en el que se trata de la navegación, insiste en aumentar el comercio marítimo y extender la formación de marinos. Propone constituir „seminarios” y „ordines” de nautas y transportar los condenados y prisioneros al Nuevo Mundo. No cesa de apresurar las investigaciones científicas en las colonias: „nam sciencia horum monarchiam magis quam quidvis aluid promovebit.”⁷⁸ En la página siguiente critica los procedimientos de los españoles, al haber matado Montecuzuma y los muchos caciques indios. La voz de Las Casas se hace oír de nuevo, pero en interés de una regeneración económica y política. El reconocimiento de la importancia del Nuevo Mundo es un de los mayores méritos de Campanella.

Su curso de ideas no procede de una posición española, sino es el de un humanista italiano cuyo universalismo tiene sus propias raíces italianas.⁷⁹ La constatación de Olagüe se refiere también a Campanella: „Los historiadores de las nacionalidades europeas habían estudiado los acontecimientos que les interesaban desde un ángulo de vista adecuado al estudio de de las Indias como fuente y fuerza fundamentales del imperio español. Aquí se requería una óptica de mayor graduación, una inteligencia de escala universal.”⁸⁰

Con su carácter *a priori* la „Monarquía Española” desempeña un papel importante en la literatura que iba deformando época por época la realidad histórica de España.

⁷⁷ Earl J. Hamilton: El florecimiento del capitalismo. Madrid 1848. 197., 202.

⁷⁸ Monarchia Hispanica 327.

⁷⁹ P. e. el papel mediador del papa en la „Monarquía” debe de recibir estímulo del ejemplo histórico de Clemente VIII. Véase R. Quazza: Spagna e Italia dal 1559 al 1631. Italia e Spagna 165—192. B. Croce indica la importancia del suelo nacional en el pensamiento de Campanella: Storia del regno di Napoli. Bari 1958. 40.

⁸⁰ La decadencia española I. 427.

Desgraciadamente no he logrado alcanzar el artículo de L. Giusso en la Revista de Estudios Políticos. LI. 1954.

Wittman Tibor:

A SPANYOL ABSZOLUTIZMUS NÉHÁNY VONÁSA A XVI. SZÁZADBAN

A spanyol abszolutizmus fejlődéstörténetével foglalkozni már csak azért sem elhanyagolható feladat a marxista történettudomány számára, mert újabban a nyugati polgári történetírásban divattá vált a XVI. századi, elsősorban a II. Fülöp-féle spanyol állam rehabilitálása illetve reakciós szerepének igazolása, részben vulgár ökonomista alapon (ártörténet),¹ részben pedig annak az alapján, hogy mint abszolutizmus a liberális-konstitucionális monarchia szükségszerű előkészítője volt.² Ugyanakkor viszont áll az a tény is, hogy a marxizmus klasszikusai, elsősorban Marx éppen a spanyol abszolút monarchia fejlődésének természetrajzát dolgozta ki viszonylag legjobban.³ Ha mindehhez hozzávesszük, hogy a spanyol és francia történetírás nem jelentéktelen eredményeket ért el az utóbbi évszázadban, és komoly forráspublikációk révén lehetőséget nyújt az elmélyültebb kutatásokra, akkor kézenfekvő, hogy a marxista történettudománynak még Marx után is sok mondanivalója van a spanyol államfejlődés vizsgálatára terén.

A marxista felfogás mindenekelőtt a spanyol abszolutizmus despotikus, „törökös” jellegét domborítja ki Marx nyomán.⁴ Azt azonban eddig nem hangsúlyoztuk ki, hogy az abszolutizmust megalapozó központosított rendi monarchia létrejöttékor megvoltak azok az általános társadalmi feltételek, melyek később a nyugati típusú abszolutizmus legjellemzőbb vonásai közé tartoznak. Amikor Katolikus Ferdinánd és Izabella uralma alatt egyesült Kasztília és Aragónia, és kialakult az egységes spanyol monarchia, a központi hatalom nemcsak az inkvizícióra tudott támaszkodni, hanem a kasztíliai városok 1480-ban létesült szövetségére, a Santa Hermandadra is amely mögött ott állott a városok lüktető gazdasági ereje. A városok a rendi képviselői szervezetben, a cortesekben jelentős szerepet játszottak. Azoktól a társadalmi folyamatoktól eltérően, amelyek a XV. század második felében Kelet-Európában a központosító politikát alapján meghatározták, Spa-

¹ Pierre Chaunu: Séville et la Belgique 1555—1648. *Revue du Nord*. XLII. 1960. 270—289. l.

² A holland szociáldemokrata történetírókról Wittman Tibor: A „koldusok” uralma Flandriában 1577—1587. 1960. 110—111 l. (t. dokt. dissz. kézirat).

³ A spanyol kérdés. Marx—Engels Válogatott Tanulmányai. II. Angolul: *Revolution in Spain*. New York 1939. 19—28. l.

⁴ Legújabbban: *Világtörténet* 4. köt. Budapest 1963. 255. l.

nyolcszázban Angliához és Franciaországhoz hasonlóan a század végén a szabadparaszti tendenciák nagy előretörését figyelhetjük meg, különösen Katalóniában, ahol a személyi függőséggel járó jobbágyság eltörlésében elsőrendű szerepe volt a hatalmas parasztfelkeléseknek. E fejlődéssel együtt járó jelenségek, a differenciálódás, a falusi háziipar növekedése stb. szintén jól megfigyelhetők.⁵

Tehát az egyesülés időszakában még megvoltak annak a lehetőségei, hogy egyrészt a spanyol társadalom gazdasági szerkezete a „nyugati” úton jusson el a tőkés ipar kibontakozásához és a feudális viszonyok felbomlásához, másrészt, hogy a spanyol állam belső erőforrásokra támaszkodva, a progresszív társadalmi tényezőkkel való összeműködés útján fejlessze ki a központosításból az abszolutizmust. Ugyanakkor azonban az ellentétes tendenciák is működtek, már a század végén megkezdődött a városok önállóságának apránkénti korlátozása, ugyanakkor a paraszti árutermelésre, sőt az összes paraszti egzisztenciákra súlyos csapásokat mért a központi hatalom. Ezek közül egyik volt a szabadparaszti fejlődés és a mezőgazdasági árutermelés klasszikus területe, a mórok által lakott részek elfoglalása és a mórok (moriszkok) üldözése. A másik a királyi hatalom földművelés-ellenes gazdaságpolitikája. Ferdinánd kormányzata a földművelést alávetette a juhtenyésztés és a Mesta érdekeinek: „a juhtenyésztés művelése és megőrzése a királyságok fő fenntartó ereje”. A juhtenyésztő vállalkozók szervezetének, a *Mestának* ugyanazon 1492-es évben adták meg a végleges alkotmányt, amikor a gazdasági életben jelentős szerepet játszó zsidókat kiűzték Spanyolországból, és a mórok utolsó spanyolországi birtokát, a granadai emírséget elfoglalták.⁶

Több mint jelképes, hogy ugyancsak 1492-ben kezdődött meg Amerika felfedezése, és a spanyolok általi meghódítása, a világpiac központjának az Atlanti-óceánra való áthelyeződése, mely rendkívül gyorsan hatott vissza a spanyol társadalom és állam fejlődésére. A kincsképződés eddig nem látott forrásai tárultak fel a XVI. század elején, amikor megindultak Spanyolország felé a nagy amerikai arany- és ezüstszállítmányok. Mind a polgári mind a marxista történészek egyetértettek abban, hogy e kivételes lehetőségeket a spanyol társadalom gazdasági élete nem tudta kihasználni a magasabb fejlődési fok, a manufaktúra termelés kibontakoztatására, sőt az óriási kincsképződés más tényezőkkel együtt oda vezetett, hogy a tőke nem tudott behatolni az ipar szerkezetébe, mely érezhetően hanyatlott viszsza a XVI. század folyamán. Az amerikai nemesfém elsősorban a spanyol állam fejlődésében és tevékenységében kapott primér szerepet, a belső erőforrásokat helyettesítve olyan expanzív külpolitikát tett lehetővé, mely a világ legnagyobb hatalmává avatta a spanyol monarchiát V. Károly és II. Fülöp uralma idején.⁷

Kétségtől elvonhatatlan V. Károly kormányzata alatt dőlt el nemcsak a spanyol monarchia fejlődésének végleges iránya, alapozódott meg a sajátos spanyol abszolutizmus, hanem ekkor tört meg véglegesen a spanyol társadalom

⁵ Mindmáig legjobb szintézis R. Altamira y Crevea: *Historia de España*. II—III. (2. kiadás)

⁶ Egyetlen tudományos feldolgozás J. Klein: *The Mesta. A study of spanish economic history 1273—1836*. Cambridge Harvard University Press. 1920.

⁷ Earl J. Hamilton: *La decadencia española en el siglo XVII. Az El florecimiento del capitalismo c. kötetben*. Madrid 1948.

nyugati típusú dinamikája is. Ebben a vonatkozásban nem lehet eléggé hangsúlyozni az 1520—21-es kasztíliai és valenciai városi felkelés leverésének döntő jelentőségét. A *Comuneros vereségének* legfőbb következményét Marx a feudális érdekek teljes győzelmében, a spanyol polgárság erőinek megrokkolásában és természetesen az abszolutisztikus kormányzat érvényesülésében látja. Ehhez még hozzá kell tenni valamit. Mint ahogy a *Comuneros* felkelés kiváltásában fontos szerepet kapott a városok és parasztok heves ellenállása a királyi hatalomhoz kapcsolódó Mestával szemben, úgy a felkelés leverése nemcsak a királyi hatalom hanem a juhtenyésztők győzelmét is eredményezte, szabaddá tette az utat a Mesta hatalmának teljes kibontakozásához, és ezzel a földművelés gyors lehanyaglását és a parasztság tönkretételét, spanyol módon való kisajátítását idézte elő.

A juhok nemcsak Angliában „ették meg az embereket”, hanem Spanyolországban is, csak hogy itt ez nem járult hozzá a tőkés termelőmód kialakításához, nem a kezdeti tökefelhalmozódás velejárója, hanem annak a hanyatlásnak egyik legfontosabb kórtünete volt, mely a spanyol társadalom fejlődésében már a XVI. század második felében, a spanyol abszolutizmus II. Fülöphöz fűződő „aranykorában” észlelhető lett. A spanyol fejlődés egyik legfőbb sajátossága, a földművelés rendkívül fejletlensége és az európai értelemben vett parasztság csaknem teljes hiánya nem az ismert földrajzi tényezőkre vezetendő vissza. Az abszolutizmus kárpótlásképpen azért, hogy elvette a hatalmat a feudálisoktól, kiszolgáltatotta nekik a városokat és a parasztságot. Találón állapítja meg Marx, hogy Spanyolországban „az arisztokrácia a legmélyebb megalázásba süllyedt, anélkül, hogy emellett elvesztette volna a leggonoszabb előjogait, míg a városok középkori hatalmukról való lemondásra kényszerültek, anélkül hogy cserébe modern jelentőségekre tettek volna szert.”⁸ Mi ehhez hozzátehetjük, hogy az egész mezőgazdaság és a parasztság fejlődését alávetette a juhtenyésztő árutermelés érdekeinek és természetesen a saját érdekeinek, minthogy a Mestától szedett adó és a tőle kapott jelentős hitelek a kincstár egyik legfőbb pénzügyi forrását jelentették.

A Mesta sorsa szorosan összefonódott a spanyol központosítás fejlődésével, minthogy a belőle származó jövedelmek a központi hatalom erőforrásait növelték. Mesta-érdekek nem kis mértékben estek latba a zsidók és mór szok kiűzésében, a *Comuneros* felkelésben felgyülemlett elégedetlenség a Mesta túlkapásaihoz is fűződik.

A korona mindenekelőtt rendszeresen szedett *adókat* a Mestától: *servicio y montazgo* és *alcabala de yerbas*. Az előbbi a XVI. század folyamán a 60-as évekig érezhetően növekedett.⁹

A Mesta *kölcsönöket* is adott a királynak, és ezek összege lényegesen megnőtt a XVI. században. A korona Mestával szembeni eladósodása főként 1565 után fokozódik: 1565-ben 1.1 millió maravedi, 1584-ben már 3 millió. Ekkor jön a nagy angliai vállalkozás éve, 1588 32.8 millió maravedi hitellel!¹⁰ Nem elhanyagolható jövedelmi forrás volt a Mesta által fizetett *bérleti díj* sem. Extremadura és Leon legelőit a Mesta 14 évre bérelte 85

⁸ Marx—Engels Válogatott Tanulmányai I. 22. 1.

⁹ Klein: i. m. 383. 1.

¹⁰ I. m. 384. 1.

millió maravediért. II. Fülöp ebből fizette genovai bankárait és háborús költségeinek egy részét.

1513	5 718,277 maravedi
1517	6 311,640 „
1520	7 213,373 „
1526	8 079,250 „
1535	8 500,000 „
1539	9 370,000 „
1543	10 391,000 „
1552	16 205,000 „
1563	19 610,000 „

Igaz ugyan, hogy a központi hatalom lefölözte a Mesta hasznát, de az is tény, hogy amikor a központi hatalom gyengült, a rendi, városi érdekek jelentős győzelmekt arattak a Mesta felett, nagyban járultak hozzá hanyatlásához. Fordítva is áll a dolog: a Mesta is érezhetően hanyatlani kezdett 1560 után egyre kevésbé járult hozzá a királyi kincstár pénzgondjainak enyhítéséhez. Az 1516—1520-as 3 millió juhhal szemben 1556-ban már csak 2 millió volt az állatállomány.¹¹

A *Mesta hanyatlásának* politikai összefüggései bizonyos tanulságokat szolgáltatnak az államfejlődés vizsgálóinak. Ha a Mesta szerepét a politikában meg akarjuk érteni, akkor a gazdasági funkcióját is meg kell tisztítani azoktól a ráarakódott hamis közképzetektől, melyek a XVIII. századi „felvilágosult” abszolutizmustól és egyes liberális történetíróktól származnak.¹² Mindenekelőtt nem áll az, hogy a spanyol parasztság elnyomódásáért főleg a juhtenyésztők felelősek. Legyen szabad azt megemlíteni, hogy a földesúri visszaélések egyik legnagyobb ostorozója a XVII. század első felében éppen a Mesta egyik tisztviselője (alcalde entregador), *Miguel Caza de Leruela* volt, aki bírálja a földesurakat, mert elkerítik legelőiket, a közösségi legelőket szántóművelésre fogják. Javasolja a közlegelők visszaállítását és családi állatállományok létrehozását.¹³

A Mesta elsősorban a földművelés érdekeivel állott szemben, viszont a XVI. század második felétől a földművelés kereteit nem a kisparaszti gazdaságok, hanem az egyre gyorsuló ütemben kibontakozó földesúri nagybirtokok adták. A világi, egyházi, városi földbirtokok ugyan nem tudták ellátni az ország szükségleteit, mégis elsősorban a gabonatermelés szempontjai határozták meg érdekeit. A gabonatermelés és juhtenyésztés párviadaláról van szó. Igaz, hogy a paraszt fő ellensége az állattenyésztés terén a Mesta volt, de a hitbizományi latifundiumok, a járadékrendszer (censo), az uzsorakamat, az árak mozgása, az idegen búzabehozatal, katonai terhek, a földesúri visszaélések stb. a parasztot elsősorban mint gabonatermelőt sújtották. Sajátos tény, hogy Spanyolországban az „árforrada-

¹¹ B. H. Slicher van Bath: *De agrarische geschiedenis van West-Europa* (500—1850). Utrecht, Antwerpen 1960. 185—187. I. Klein: i. m. 26—27. J. Vicens Vives: *Manual de historia económica de España*. 1964. 318.

¹² A spanyol hanyatlás történetírói sablonjaira vö. I. Olagüe: *La decadencia española*. I. Madrid 1950.

¹³ Carmelo Viñas y Mey: *El problema de la tierra en la España de los siglos XVI—XVII*. Madrid 1941. 57—63., 154—155.

lom” nem járt a mezőgazdasági bérek oly mérvű elmaradásával az árszínvonaltól, mint Angliában, Németalföldön, Franciaországban, ílymódon a gazdag paraszti árutermelés nem is kaphatott ösztönzést. A napszámos munka megfizethetlensége általános panasz volt azoknak a helységeknek a jelentéseiben, melyeknek előjáróitól II. Fülöp tájékoztatást kért a parasztság helyzetéről.¹⁴

A Mesta sok kárt okozott a parasztok szántóinak, de elsősorban az erdőgazdaságot sújtotta. A transhumans pásztoroknak a Mesta biztosította azt az előjogot, hogy az út menti fákat felhasználhassák szükségleteik kielégítésére. Ezenkívül fel voltak hatalmazva, hogy aszály idején, télen a fűvet, legelőt a fák levelével pótolják. Mind a vándorló, mind az állandó helyhez kötött pásztorok ősszel elégethették a fákat, hogy tavasszal kövérebb legyen a fű. Az erdők csakhamar eltűntek, és ez nagyban növelte a XVI. század végén krónikussá váló esőhiányt.¹⁵ Az esőtlenység következtében elszáradt legelők, és nem általában a juhtenyésztés érdekei voltak az okai annak, hogy a pásztorok a század második felében ráhajtották nyájukat a művelt földekre.¹⁶

Ekkor azonban már nem egy erős, árutermelő parasztsággal, hanem főleg a nagybirtokkal került ellentétbe a Mesta. Természetesen óvakodni kell a hibás általánosításoktól, és a nagybirtok uralmát nem kell kizárólagosnak tartani. Még magában Kasztíliaiban is az észak-nyugati területeken viszonylag erős maradt a paraszti parcellagazdaság.¹⁷ José-Gentil da Silva cikke, mely 1575—1578 között Madrid és tőle fekvő 4 tartomány parasztságát vizsgálja, öt különböző típusú fejlődést és struktúrát tár elénk.¹⁸

A század első felében még gyakori volt a Mesta panasza, hogy a parasztok feltörték a legelőket, azokat maguknak foglalták le. Az 1528-as, 1551—52-es határozatok előírják, hogy a feltört földeket vissza kell adni legelők céljaira.¹⁹ Ettől kezdve a Cortes-gyűlések állást foglalnak a felszántások ellen. A Cortes azonban nem volt tekinthető a Mesta érdekei védelmezőjének, a benne helyet foglaló feudálisok, sőt a városok is egyre fokozottabban támadták a királyi támogatás élvező Mestát. Így a Mestaviták a központi hatalom és a feudális részérdekek közti ellentétekre utaltak.

A Cortes sokszor szállt szembe a Mesta tisztviselőkkel. A XVI. században a Mesta-ellenes kampány élvonalához tartozott Badajoz városa.²⁰ A Cortes egyik taktikai győzelme volt a Mesta egységének megbontása,

¹⁴ Vö. Earl J. Hamilton: i. tanulmánya, *Viñas y Mey*: i. m. Apéndice documental 215—226. l.

¹⁵ Hamilton: El florecimiento del capitalismo 129. l. I. *Olagüe*: Les changements de climat dans l'histoire. *Cahiers d'Histoire Mondiale* VII. 1963. 3. 666—669. l. *Altamira*: i. m. 451. l.

¹⁶ A hegyi pásztorok és a síksági parasztok ellentéteire F. Braudel: *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II.* aPris 1949. 44—47. l.

¹⁷ A. Huetz de Lemps: *Les terroirs en Ville Castille et Léon: un type de structure agraire.* *Annales*, 1962. 2.

¹⁸ Villages castillans et types de production au XVI^e siècle. *Annales* 1963. 4. 729—744. l.

¹⁹ Memorial ajustado del expediente de concordia que trata el honrado concejo de la Mesta... Tomo primero, Madrid 1783. 24. l.

²⁰ Klein: i. m. 94., 106—107. l.

sikerült szervezetenként szétválasztani a *transhumantes* és *estantes* pásztorkodást.²¹ Ekkor már a nemesek soraiból igen sokan keritettek el legelőket, hogy bekapcsolódjanak az ország húselállítását szolgáló árutermelésbe. Ezek az „acotamientok” a közlegelők rovására történtek. A legelők kisajátítása a feudálisok részéről egyik sérelme volt a Mestának a XVI. század végén.²² Ezek a földesurak az illetékek tömegével terheltek a Mesta állattárlományát, mely éppen a szállásaik felé menet úton voltak. Az 1532-es és 1589-es királyi intézkedések a jogtalan illetékek megszüntetésére hatástalanoknak bizonyultak.²³ Hiába foglalták össze 1608-ban a Mesta privilégiumait, tiltották meg 1619-ben a Mesta-tagok számára a legelők eladását, a beállt hanyatlást feltartóztatni nem volt többé lehetséges.²⁴

A spanyol abszolutizmus ekkor már nem volt képes hatékony támogatást adni a Mestának. Ezekben az évtizedekben lényegében eldőlt az állam fejlődésének iránya is. A németalföldi forradalom égetővé tette azt a kérdést, hogy a spanyol monarchia a kasztíliai jellegű egységes birodalom formában fejlődik-e tovább, vagy a tartományok autonóm jogait tiszteletben tartó föderalista rendszer bontakozik-e ki. Alba herceg és a Gomez—Perez párt vitájában ezek az ellentétek feszültek. A kasztíliai Albával szemben Gomez portugál, politikájának folytatója Antonio Perez pedig aragon volt. Alba a kérlelhetetlen leszámolás álláspontját képviselte a tartományok szeparatizisztikus törekvéseivel szemben, és politikája látszott győzni, amikor Németalföldre őt küldte II. Fülöp. Amde a mérleget viszszaállítotték az 1591—92-es aragóniai felkelés eseményei, és II. Fülöp 1598-as halálakor nem volt határozott koncepció a spanyol állam fejlesztésének kérdésében.²⁵

Mik vezették ide az ekkor még félelmetes spanyol világhatalmat?

Az a körülmény, hogy a spanyol abszolutizmus sikeresen „megalázta” az arisztokráciát, nem jelentette hatalmának intézményes visszaszorítását illetve megtörését. A Comuneros felkelés leverésére a király összefogott a feudálisokkal, majd utána sikeresen korlátok közé szorította azok politikai tevékenységét is. Amde ez nem úgy ment végbe mint Angliában és Franciaországban, ahol a központi hatalom az abszolutizmus kiépítésére nagy ügyességgel használta fel a feudalizmus bomlásában érdekelt társadalmi erőket, vagy mint Kelet-Európában, ahol bizonyos mértékig a központi hatalom számíthatott a nemesség középrétegeire. Spanyolországban sem nyugati sem keleti értelemben felfogott *lavírozásról nem volt szó*, hacsak nem számíthatjuk a Comuneros felkelés alatti fejleményeket. A XVI. században a spanyol abszolutizmus útja nagyon síma volt, sokkal könnyebb mint bármely más abszolutizmusé: a polgárság erejét sikerült megtörnie mielőtt még az ellenzékbe kerülhetett volna vele, ugyanakkor a kismemesek széles tömegeit maximálisan kielégítette azzal, hogy a mintegy másfél száz évig folyamatosan tartó háborúskodásban foglalkoztatta. A hidalgók mint a nagyrészt hódító háborúk és a gyarmatosítás kalandor hősei jöttek

²¹ Memorial ajustado 27—28. l.

²² I. m. 33. l.

²³ I. m. 36. l.

²⁴ I. m. Tomo segundo 31—13. l. A városok, feudálisok és kolostorok panaszai, pereit a Mestával. 65—82. l.

²⁵ J. H. Elliott: *The Revolt of the Catalans. A Study in the Decline of Spain.* (1598—1640). Cambridge 1963. 19—20. l.

számításba, tehát mint zsoldosok illetve condottierre-k, nem pedig mint a feudális részerők elleni heves harcok esetleges bázisa.²⁶

Mindezekből következik, hogy a spanyol abszolutizmus lényeges vonásokban eltért mind a nyugati mind a keleti államfejlődés főbb kritériumaitól. Még kialakulása időpontjában segített szétrombolni azt a gazdasági és társadalmi alapot, melyen egy egységes politikai képződmény felépülhet, megnehezítette a nemzeti majd a belső piac létrejöttének feltételeit. Sőt tovább menve az is megfigyelhető, hogy míg az angol és francia abszolutizmus jelentékenyen hozzájárult a kereskedelmi tőke felhalmozásához, az orosz abszolutizmus pedig szinte felülről sietette azt, addig a spanyol állam sorozatos csődökbe rántotta bele saját és külföldi hitelezőit, kereskedőit.²⁷

Az amerikai nemesfém stockok, a gyarmatok kifosztása és a hódító háborúk voltak elsősorban azok a tényezők, melyek biztosították a XVI. század végéig a központi hatalom számára akarátának korlátlan érvényesülését (esetleg még az inkvizíció számítható ide). Amilyen volt e külső tényezők szerepe, olyan volt a spanyol állam *extravertált jellege*, ami elsősorban abban nyilvánult meg, hogy az állam fő bevételi forrásai Spanyolországon kívül estek (elsősorban Németalföldről és a gyarmatokról van szó, nem utolsó sorban Itáliáról). A belső gazdasági és társadalmi eresztékek éppen akkor lazultak meg, amikor a spanyol monarchia elérkezett nagyhatalmi állásának zenitjére a lepantói csata, Portugália bekebelezése és Dél-Németalföld hódoltatása után. II. Fülöp uralmának végén az aragon rendi ellenállás jelezte, hogy az abszolutizmus a XVI. században mennyire csak pyrrhusi győzelmet aratott a tartományi-rendi centrifugalizmus ellen. A tartományi különállás, a regionalizmus alappillérei szilárdak maradtak az abszolutizmus virágkorában is, minthogy az összefogó, egybeolvasztó társadalmi erők fokozatosan elgyengültek. A XVII. században, az abszolutizmus elgyengülésével egyenes arányban törtek előre a tartományi és rendi érdekek, bomlott fel az államhatalom eddigi mesterséges egysége.

Ez a *katalán* példán szemléltethető a legjobban. A XV. század végén a Katolikus Királyok Katalóniát nem építették ki központosított kormányzattá, hanem csak hozzáidomították Aragonhoz és Valenciához. A következő században a tartomány gazdasági pangása csak kedvezett a benne meghúzódó szeparatiztikus erőknek, az alkotórészét kitevő 3 résztartomány egysége sem valósult meg. Éppen a felfedezések, gyarmatosítások fokozták a Kasztília és Katalónia közti egyenlőtlen fejlődést, az előbbi fölözte le az Újvilággal való érintkezés minden hasznát, az utóbbi pedig teljesen kiesett ebből.²⁸ Ezzel az utolsó alkalom is megszűnt a két vezető területi egység összekovácsolására. Az aragon és katalán uralkodó

²⁶ Braudel: „faillite de la bourgeoisie”-ről beszél: *Mediterranée* 619. stb. 1. *Olague* szerint a Comuneros következménye volt a fueros-privilégiumok érintetlenül hagyása, amivel így nem érthetünk egyet. *Histoire d'Espagne*. Paris 1957. 238. 1. Hídalguirára A. Castro: *La realidad histórica de España*. México 1954. 582. 1. Ezekre a kérdésekre vö. Josef Polišensky: *Soucasny stav bádání o „spanelské odchylce” ci „úpadku spanelska” v 16—17. století*. Československý Časopis Historický. XI. 1963. 3.

²⁷ R. Ehrenberg: *Das Zeitalter der Fugger*. II. Jena 1896.

²⁸ Az amerikai bevándorlási törvény megkülönböztetéseket tartalmazott a katalán-aragon bevándorlókkal szemben.

osztály nem lévén haszonélvezője az udvari életnek sem, kisemmizettnek érezte magát, és a központi hatalom állandó ellenzékét adta. Az aragon felkelés után a következő században jött a hatalmas katalán beháború.²⁹

A spanyol abszolutizmus tulajdonképpen *kasztíliai* abszolutizmus volt, csak e fő tartományban jött létre abszolutisztikus kormányzat. Annak arányában kellett gyengülnie, ahogy a XVI. század végén kibontakozott a kasztíliai Meseta gazdasági válsága, és a peremtartományok léptek előtérbe. Ez újabb szakasz a spanyol állam fejlődésében. Ámde még a XVI. századi kasztíliai hegemonia idején is a spanyol királyt alig lehet egy birodalom egységes irányítójának tekinteni: külön kasztíliai, aragóniai király, flandriai gróf, milánói herceg. Mexikót a kasztíliai jog szerint kormányozta, de pl. Sziciliát már nem. Csak a birodalmi mítoszban volt meg az egység, a valóságban nem.³⁰

A nyugati történészek szeretik az abszolutizmust szinte kizárólag az intézmények, a bürokratikus gépezet fejlődése szempontjából vizsgálni. De ők is, köztük a spanyol J. Vicens Vives elismeri, hogy a spanyol abszolutizmus új bürokráciája nem a régi helyébe lépett, hanem mellette épült ki. Így pl. Kasztíliában működtek az egyes középkori szervek, a *Consejo de la Camara Real*-ok, a Rendek (*Ordenes*), az *Inkvizíció*, *Cruzada* és a *Hacienda*. A Katolikus Királyok alatt létrejött a *Consejo de Aragon* és a *Consejo de Castilla*, majd a központosítást leginkább kifejező *Consejo de Estado*, az *Államtanács*, mely külügyekben tanácsadó szervként működött a király mellett.³¹

Az abszolutizmus kiépülése idején, V. ill. I. Károly uralma alatt a spanyol államapparátus fejlődését elsősorban az itáliai francia háborúk és a gyarmati terjeszkedés határozta meg. A birtokba vett amerikai területek kormányozása megkövetelte a *Consejo de Indias* létrehozását, mely javaslatot tett a gyarmati tisztviselők kinevezésére, kezelte a gyarmati vagyont, törvénykezett és ítélkezett a bennszülöttek felett stb. A Károly uralma végén felállított *Consejo de Italia* a spanyol uralom alá került itáliai területek legfelső irányítására volt hivatott, szerepe hasonlított a *Consejo de Indias*-éhoz. Az államgépezet fejlődésének harmadik szakaszában, II. Fülöp királysága alatt két lényeges újítás figyelhető meg, egyrészt a nagy államadósság, a csődök, pénzzavarok szükségessé tették a gazdasági, főleg a pénzügyek legfelső irányításának összpontosítását. Így jött létre a *Hacienda* 1593-ban. Másrészt az új európai hódításoknak megfelelően új területi *Consejo*-kat állítottak fel, a portugáliait 1580-ban, a flandriait 1588-ban. II. és IV. Fülöp uralma idején az abszolutizmus gyengülése az apparátusban abban nyilvánult meg, hogy az adminisztráció rendkívül nehézkessé vált, megmerevedett, és az lett az egyedüli kiút, hogy az államügyek élére egy-egy mindenható miniszter került (pl. Olivares).

A spanyol abszolutizmus szervei szükségképpen voltak fejlődésképtelenek, minthogy egyrészt a terjeszkedés, gyarmatosítás hatalmi érdekei

²⁹ Vö. Elliott: i. m. A katalán válság III. Fülöp trónralépése idején kezdett kibontakozni. Az uralkodó osztály „malaise”-éről 64–76. l.

³⁰ Charles—Quint et son temps. Paris. Vö. Vives és Menéndez Pidal tanulmányai.

³¹ Estructura administrativa estatal en los siglos XVI. y XVII. XIe Congrès International des Sciences Historiques. Rapports IV. 1–24. l. Bíráló észrevételeket tesz E. E. Lativrina: Szrednyie Veka 1961. XX.

teremtették meg őket, másrészt mivel a régi feudális, regionális társadalmi talajba gyökereztek. Modern, a polgárság fejlődéséhez kötött, a manufaktura korszak igényeinek megfelelő, képzett hivatalnoki réteggel feltöltött abszolutista államszervezettel nem számolhatunk Spanyolországban. gosan bírálja Campanella a Monarchia Hispanicájában a korabel spanyol állam működését, viszont hiába tanácsolja a polgári szakemberek bevonását, a tisztviselők hatékony ellenőrzését stb. azaz a francia mintájú átalakítást.³² Ilyenről nem lehetett szó a hanyatlásnak indult spanyol monarchia esetében. A felfrissülés társadalmi forrásai eldugultak. Tönkretett parasztság, letaglózott polgárság, parazita hidalgó nemesség, büszke, fényűző grandok, az adóprés, az állam pénzügyi csődje és más ezekhez hasonló jelenségek tűnnek eléink a XVII. század elején, amikor a spanyol állam kénytelen belenyugodni Hollandia függetlenségébe és abba, hogy a gyarmatokon friss erejű vetélytársak szorítsák vissza.

A spanyol monarchia fejlődése szorosan kapcsolódott azokhoz a gazdasági és társadalmi átalakulásokhoz, melyek a XVI—XVII. században a hanyatlás illetve stagnálás felé determinálták a mediterrán országokat. Ma még korántsem lehet tisztázottnak tekinteni e változások törvényszerűségeit. Mind Braudel mind Olagüe és mások egymással sokszor ellentmondó felfogásai nem a gazdasági forráskutatás eredményeire, hanem főként a politikai fejlemények és az eszmei-kulturális örökség főbb törvényszerűségeire épülnek. Kétséggkívül az államtörténet terén is első tendő kell hogy legyen a „fekete legenda” torzításainak lehántása, azoknak az előítéleteknek a kiküszöbölése a spanyol monarchiával szemben, melyek a liberális történetírók, majd a „98-asok”, a századvégi pesszimista spanyol történészek műveiben gyökeret eresztettek.³³

Ma csak azt tudjuk, hogy Carande kutatásai nyomán a XVI. század közepéig egy virágzó gazdaság körvonalai bontakoznak ki Kasztíliában és Andalúziában.³⁴ A század végén mind a gazdaság belső mind a külső szerkezetében elének tűnnek azok a jelenségek, melyeket a történetírás a hanyatlás elemeként tart számon. Mindkét folyamat az atlanti kereskedelmi központ kialakulásával, a gyarmatok felé irányuló gazdasággal függ össze. A század végén az áremelkedés és a nemesfémkiáramlás nem oka, hanem jelzője volt egy nagy átalakulásnak, mely Kasztília rovására ment végbe. Ennek leglényegesebb vonása az ipar megrekedése, európai versenyképtelensége és az ország mezőgazdasági ellátásának csődje volt. Az 1599—1600-as nagy néptizedelő járvány és a mórisszok soron következő kiűzése csak gyorsító tényezőként játszhatott közre, a fejlődés iránya ekkor már adott volt: a Seville-ra, az amerikai nemesfémre alapozott kasztíliai gazdaság zsákutcába került, a megnövelt adók nem segíthettek az államháztartás helyzetén. A súlypont a *külső tartományokra* kezd áthelyeződni. Nemcsak a spanyol gazdaság, hanem a spanyol monarchia történetében is új korszak köszönt be.

Ha a spanyol abszolutizmus rövid „aranykorát” az atlanti világpiaci központok és a hanyatló mediterrán terület közti közvetítésnek köszön-

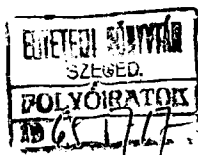
³² Elemzését adjuk előző, spanyol nyelvű cikkünkben.

³³ Vö. Olagüe: *La decadencia española*. I.

³⁴ R. Carande: *Carlos V y sus banqueros*. Madrid 1943. Vö. J. H. Elliott: *The decline of Spain. Past and Present* 1961. No. 20. 60. l.

hette (Sevilla volt ennek a fő eszköze), a stagnálás beállta is azzal függött össze, hogy a két kereskedelmi térség közti kapcsolatok nagyon lecsökkentek, ugyanakkor a nemesfémimport amerikai csatornája is elszűkült. Ehhez még azt is hozzá lehet tenni, hogy Spanyolország keleti tartományai mindig Itália felé fordultak, és az Európa és Afrika közti közvetítő szerep jelentősége soha nem csökkent. Talán megkockáztatható az, hogy a törököség sablonját elvetve a spanyol monarchiát *mediterrán abszolútizmusnak* minősítsük, amiben nemcsak a Földközi-tenger gazdasági szerepe van benne, hanem a mediterrán országokra jellemző, a földrajzi tagoltsággal is összefüggésben levő regionalizmus is.³⁵

Figyelmünket e spanyol állam XVI. századi fejlődésének néhány gazdasági összefüggésére korlátoztuk, és hangsúlyoznunk kell, hogy a marxista történettudomány még nem szabadult meg a történetírói sablonok bővölététől, nem állította a talpára a spanyol valóságot. Az egzakt körülhatárolások mindenekelőtt a historiográfiai torzítások kritikáját és forrásfel-tárásokon alapuló új eredmények felhasználását kívánják meg. Ehhez nélkülözhetetlen feltétel a spanyol hanyatlás tudományos értelmezése.



³⁵ A földrajzi tényezőket fokozottabban kell figyelembe venni, egyben óvatosan kell kezelni Braudel több geodeterminista megállapítását, és főleg Olagüe „geopolitika” nézeteit.

Braudel és Olagüe koncepciói ellenhatást jelentenek a német, francia és angol kutatók (Häbler, Ansiaux, Tr. Davies stb.) sablonjaival szemben.

T. WITTMAN

AUTOUR DES TRAITS DE LA MONARCHIE ABSOLUE D' ESPAGNE
AU XVI^e SIECLE

Il est temps d' examiner l' État espagnol de XVI siècle dans ses cadres sociaux et économiques pour écarter les formules usées, héritage de l' époque libérale qui avait influencé Marx quant à son opinion sur le caractère „turc” de l' absolutisme espagnol. Pour dilucider les bases économiques de la monarchie de XVI siècle nous devons démontrer le rôle de la Mesta représentant les intérêts de l' élevage à l' encontre de l' agriculture et non pas simplement au préjudice des paysans. A la fin du siècle l' agriculture était le monopole des grandes propriétés féodales, la Mesta devait donc lutter contre les éléments oppositionnels du pouvoir central.

Avant que le pouvoir royal absolu eût pu favoriser les forces d' une bourgeoisie en essor, la vertèbre économique de cette classe fut brisée, c' est pourquoi il ne jouait le rôle du laboratoire d' une nouvelle société comme l' avaient fait la monarchie absolue d' Angleterre et celle de France. Ses organismes politiques étaient sans envelopure, ils remontaient au système de colonisation et au régionalisme caractéristique de l' Espagne de cette époque. Au bout du siècle sa base fondamentale, Castille était en voie de déclin, son rôle médiateur entre l' Atlantique et la Méditerranée devint faible et en même temps les flottes de métaux précieux cessèrent de stimuler les finances de l' État. La monarchie espagnole commençait à être la victime du régionalisme méditerranéen, déterminé par des circonstances géographiques et historiques. C' est pourquoi on peut nommer cette monarchie un *absolutisme méditerranéen*, à la différence des absolutismes occidentaux et orientaux.

TARTALOM

T. Wittman: España en la „Monarquía Española” de Campanella

Wittman Tibor: A spanyol abszolutizmus néhány vonása a XVI. században

A kiadásért felelős a József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi
Karának dékánja.

A kézirat nyomdába érkezett 1964. május

Megjelenés: 1964 Példányszám: 550 Terjedelem: 2,5 (A/5) ív

Készült linó szedéssel, íves magasnyomással, az MSZ 5601 és az 5602-50
A szabványok szerint

Szegedi Nyomda Vállalat 64-1122